SAECULUM
Vol. 55, nr. 1, 2023, p. 60 - 74
Online ISSN 2601-1182

DETERMINĂRI COMPARATIVE ALE UNOR FIGURINE DIN PERIOADA EGIPTULUI PREDINASTIC

RADU STĂNESE
Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu
radu.stanese@ulbsibiu.ro

DOI: 10.2478/saec-2023-0005

Title: Comparative Determinations of Some Figurines from Predynastic Egypt

Abstract: Archaeological discoveries of the late 19th and early 20th centuries have brought to researchers attention a series of sites that indicates two civilizations, apparently unconnected to the dynastic periods of ancient Egypt. The collections of anthropomorphic figurines of the Badari and Naqada cultures offer the possibility of comparative anthropometric measurements, which highlight the evolution and diffusion process, as well as of new meanings for the archetypal corporeality that made figurines possible. The presence of the same golden disproportion in representations from both cultures and the optimization of Naqada anthropometric proportions over the centuries foreshadows the aesthetic norms of the dynastic period.

Keywords: *figurine; Badari; Neqada; isometric symmetry; biometric symmetry; golden disproportion; predynastic; protodynastic; comparative anthropometry; corporeality*;

Premise

Popoarele din nord-estul Africii au migrat pe Valea Nilului, în urma deșertificării complete a Saharei, fenomen ce a avut loc până spre sfârșitul mileniului al 3-lea î.Hr. De-a lungul a mii de ani, modul de viață nomad s-a schimbat radical, de la vânătorul-culegător din vremurile paleolitice la agricultorul sedentar al neoliticului. Cultivarea plantelor la scară horticolă a început în cursul mileniului al 4-lea î.Hr., majoritatea speciilor fiind aduse din Orientul Mijlociu. Migrațiile nu au fost de amploare, iar diversele culturi atrase de fertilitatea Văii Nilului au rămas, în mare parte, autonome.

Descoperiri arheologice de la sfârșitul secolului 19 și începutul secolului 20 au adus în atenția cercetătorilor o serie de situri ce semnalează o civilizație de sine stătătoare, aparent neconectată la perioadele dinastice ale Egiptului antic. Excavările au fost coordonate de egiptologul englez Guy Bronton, cel care a numit Badari această cultură neolitică, după localitatea el Badari aflată în proximitate. Rezultatele primelor săpături au fost publicate în 1928, cu numeroase completări aduse de conaționala Gertrude Caton-Thomson, prin excavările sale de la situl Hemamieh, un mic sat aflat între el Badari și Qau-el-Kebir[1].

[1] Guy Bronton, Gertrude Caton-Thomson, *The Badarian Civilisation and Predinastic Remains Near Badari*, British School of Archaeology in Egypt, University College, London, 1928.

Abundența rămășițelor funerare badariene denotă o primă cultură așezată, cu obiceiul de a plasa în preajma defunctului obiecte de valoare, prefigurând astfel evoluția spre mormintele grandioase, ce aveau să ofere identitate acestui spațiu cu totul excepțional. Numeroasele palete cosmetice și culorile pe bază de malahit recuperate din asemenea cimitire indică o societate sofisticată, în care femeile purtau pieptenele ca ornament într-un păr împletit, cu fire răsucite sau franjuri creț, iar bărbații erau mereu proaspăt bărbieriți[2].

Similitudinile acestei culturi predinastice cu epoca regatelor nu se opresc aici: procesul complex al mumificării este, la rândul său, anticipat de metoda de înhumare badariană. Analiza chimică a substanțelor folosite la îmbălsămare arată că soluția conține, în esență, combinații asemănătoare. Rețeta badariană presupune o bază de ulei vegetal sau grăsime animală, ce formează cea mai mare parte a balsamului, la care se adaugă cantități mai mici de rășină de conifere și un extract din plante aromatice, precum și cantități minore de ceară și gumă din plante/zahăr[3].

Deși s-a dovedit a fi pregnantă pentru neoliticul egiptean, cultura badariană se referă la o regiune relativ restrânsă, cu o triplă delimitare Badari-Mostagedda-Matmar, astfel încât perioada propriu-zis predinastică începe cu faza Nagada I, denumită astfel după primele descoperiri din zona orașului antic Naqada, Qena Guvernorate, din Egiptul Mijlociu. Această cultură cuprinde o regiune mult mai întinsă, de la comuna el Matmar, în nord, la Wadi Kubbaniya și Khor Bahan, în sud[4]. Perioada Nagada o fost divizată în trei de egiptologul britanic William Flinders Petrie, la sfârșitul secolului 19, când a definit următoarele faze: Nagada I (3900 – 3500 î.Hr.), Nagada II (3500 – 3300 î.Hr.) și Nagada III (3300 – 3060 î.Hr.), pimele două fiind considerate predinastice, iar a treia, protodinastică[5]. Ul-

---

Studiul prezintă o colecție amplă de vestigii specifice culturii badariene, ce include și figurina feminină din fildeș supusă măsurătorilor în cercetarea de față.

[2] *Ibidem*, p. 41.

[3] Jana Jones, Thomas F. G. Higham, Ron Oldfield, Terry P. O'Connor, Stephen A. Buckley, *Evidence for Prehistoric Origins of Egyptian Mummification in Late Neolithic Burials,*
https://www.researchgate.net/publication/264798759_Evidence_for_Prehistoric_Origins_of_Egyptian_Mummification_in_Late_Neolithic_Burials, accesat la data de 22.01.2023.
În următorii 1500 de ani, rețeta a devenit mai elaborată, însă corespondențele cu soluția mumificărilor din perioadele dinastice impune atenție: „ceară de albine, bitum, cassia, ulei de cedru, *cedri succus*, cedrium, scorțișoară, gumă, henna, boabe de ienupăr, tei, natron, unguente, ceapă, vin de palmier, rășini (inclusiv gumă-rășini și balsamuri), sare, rumeguș, condimente și gudron de lemn sau smoală de lemn".
A. Lucas, *Ancient Egyptian Materials and Industries,* 3rd ed. London: Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1959, p. 347, https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.69404/page/n361/mode/2up, accesat la data de 22.01.2023.

[4] Lambert Vorster, *The Badarian culture of ancient Egypt in context: critical evaluation*, University of South Africa, 2016, p. 218.
https://uir.unisa.ac.za/handle/10500/21941, accesat la data de 22.01.2023.

[5] Geoffrey J. Tassie, Joris van Wetering, "The history and research of the Naqada region collection", în *Egyptian & Egyptological Documents, Archives, Libraries*, Proceedings of the International Conference, London, 20-21 May, 2013, Nr. 4, 2013/2014, p. 61.
https://www.researchgate.net/publication/314217319_The_history_and_research_of_the_Naqada_region_collection, accesat la data de 22.01.2023.

terior, istoricii au revizuit limitele cronologice în diferite variante, însă intervalele au rămas aproximativ constante.

Cercetări recente au arătat că Delta Nilului a fost locuită, de-a lungul mileniilor 5 și 4, de culturile numite generic „Maadi-Buto", puternic influențate de conexiunile cu Levantul[6]. Situl Merimda Beni Salama indică specificul neolitic al acestora, prin structura locuințelor și urmele ceramice scoase la suprafață. Aici s-au găsit figurine zoomorfe și primele reprezentări umane de pe Valea Nilului[7]. Aceste populații au fost ulterior asimilate de cultura Nagada, care și-a extins aria de răspândire din Egiptul de Sus spre cel de Jos, în cursul mileniului 4.

Considerente metodologice

Pe cât de simplu și imediat este actul reprezentării corpului uman, pe atât de complexă, relativă și volatilă devine interpretarea rezultatului. De unde provine această dificultate? Ca orice lectură, percepția unei figurine antropomorfe oferă posibilitatea privitorului de a înțelege mesajul în funcție de starea sa sufletească; efectul asupra mediului subiectiv este mereu diferit, uneori, în mod nuanțat, alteori, chiar radical. Informațiile și emoțiile induse de percepția vizual-tactilă a unei statuete (obiect) nu pot fi constante, însă ele reprezintă mereu ecoul lăuntric al unei forme similare cu structură somatică a investigatorului (subiect).

Cauza și efectul primului gest de *Weltanschauung* a fost tocmai propriul corp. Prin conturul antropomorf, viu sau modelat, erau comunicate gândurile, trăirile, acţiunile. A însemnat etapa transferului antropometric de la subiect la obiect. Uneltele, vasele, armele, podoabele, dar şi locuinţele şi construcţiile, de la adăpost până la piramide, toate poartă amprenta proporţiei antropometrice, inclusă într-un registru semiotic de la profan la sacru. Această punere în proporție a inclus atât forma cât și conţinutul, oferind ansamblului o coerenţă unitară de tip *Gestalt,* astfel încât elementele componente nu pot fi analizate separat, în mod izolat. Armonia unității corporale este calitativ superioară oricărei părţi constitutive, însă fiecare element anatomic poate avea o semnificaţie hotărâtoare în dezambiguizarea întregului.

Cum poate semnifica o parte a corpului faţă de întreg? Tocmai prin relaţia dintre cele două, orice parte anatomică este pusă într-o anumită proporţie faţă de ansamblul corporal. În cazul structurii umane biologice, această proporţie este obiectivă (chiar dacă variază în funcţie de individ, sex, vârstă, rasă), spre deosebire de cazul redării plastice, unde este subiectivă (chiar dacă reuşeşte să surprindă măsurile unui corp viu). În sensul reducţionist al configurării, se poate spune că subiectul uman *prezentat* este obiectiv, iar obiectul uman *reprezentat* este subiectiv. Aşa cum nudul unei persoane *prezintă* o identitate concretă prin proporţiile sale fizice, la fel nudul plastic *reprezintă* o identitate abstractă prin analogia mentală cu un trup viu. Proporţiile antropometrice „vorbesc" despre oameni tocmai prin

[6] Isabella Caneva, Marcella Frangipane, Alba Palmieri, "Predynastic Egypt: new data from Maadi", în *The African Archaeological Review*, Nr. 5/1987, p. 105–114.

[7] Yann Tristant, Béatrix Midant-Reynes, "The Predynastic Cultures of the Nile Delta", în *Before the Pyramids: The Origins of Egyptian Civilization*, The Oriental Institute of the University of Chicago, 2011, p. 45–47.

analogia prezentare - reprezentare. Asemănările şi deosebirile dintre nudul natural (procreat) şi cel artificial (creat) surprind proporții și disproporții antropometrice cu un impact vizual atât de convingător încât pot influenţa sau chiar defini o anumită paradigmă culturală. Relaţia dintre corpul viu şi cel modelat stă la baza limbajului plastic, analogie ce a permis trecerea de la simpla *impresie* la *expersia* corporală. Acest gen de exprimare a evoluat în paralel cu limbajul verbal, astfel încât corpul (natural sau artificial) şi-a extins câmpul semantic odată cu dezvoltarea formelor de comunicare.

Analogia și proporția au permis ființei umane să efectueze primele estimări, cu mult înainte de a inventa orice modalitate riguroasă de măsurare. Sistemul proxim de referinţă pentru asemenea corespondențe metrice fiind propriul corp, piciorul, cotul, palma şi şchioapa au devenit unități de măsură, ceea ce înseamnă că omul cunoaște și creează prin *intermediul* antropometric. Corporealitatea devine astfel un concept semiotic viu, ce surprinde corpul în toate cele trei ipostaze: sursă, mediu și receptor[8].

Cea mai simplă expresie plastică a dualismul cartezian minte – corp se obține prin alăturarea nudului *prezentat* cu cel *reprezentat*. Această imagine surprinde, de fapt, un şir nesfârşit de nuanţe semantice dualiste: subiectiv–obiectiv, artificial–natural, semnificant–semnificat, ideal–real, nemuritor–muritor, zeu–om ș.a.m.d. Prezentarea şi reprezentarea ființei umane întruchipează subiectul și obiectul tuturor codurilor morale şi magice care au guvernat societatea de-a lungul istoriei. Acesta este motivul pentru care puntea diacronică între obiect și subiect se realizează prin juxtapunerea nudului *reprezentat* (cercetat) cu cel *prezentat* (cercetător), oferind astfel o percepție intrinsecă metodei comparative, adecvată experiențelor antropologice senzoriale[9]. Metoda antropometriei comparate utilizată în studiul de față vine în continuarea unor măsurători extinse, menite să evidențieze avantajele și limitele acestui model de cercetare[10].

Reprezentarea plastică, înţeleasă ca artă figurativă, s-a născut ca un produs al condiţiei umane, cu un rol important în reglarea relaţiilor sociale. Aceasta este concluzia la care a ajuns reputatul cercetător german Svend Hansen, analizând trei ipoteze complementare cu privire la funcţiile artei figurative preistorice:

---

[8] Radu Stănese, *Introducere în antropometria comparată*, Editura ULBS, Sibiu, 2014, p. 307–313.

[9] Sarah Pink, "The future of sensory anthropology/the anthropology of the senses", în *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, European Association of Social Anthropologists, 2010, p. 331–340.
https://monoskop.org/images/5/54/Pink_Sarah_2010_The_Future_of_Sensory_Anthropology_The_Anthropology_of_the_Senses.pdf , accesat la data de 22.01.2023.

[10] Radu Stănese, „Identificarea abaterii de aur în antropometria personajelor de desene animate și a mascotelor de brand", în *Saeculum*, nr. 2(54)/2022, Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, p. 36–52.
Sistemul de referință indică centrul de simetrie biometrică la ombilic (O) și centrul de simetrie izometrică la pubis (G), independent de sex sau înălțime.
https://studioimagic.ro/2021/03/28/ombilicul-si-sectiunea-de-aur/, accesat la data de 22.01.2023.

− figurinele sunt obiecte cu funcţie sacrală, o expresie a unui sistem religios în care au rolul de diferenţiere a ritualurilor;

− figurinele exprimă diferenţele sociale între indivizi şi grupuri, fiind vehicule pentru identitate şi segregare;

− figurinele corespund complexităţii sociale a societăţii[11].

Prin urmare, funcțiile figurinelor pot fi multiple și dinamice, astfel încât interpretarea riguroasă a rolului acestora riscă o diminuare sau chiar o denaturare a calităților corporeale. Prezența statuetelor în morminte, alături de identitatea degradată a defunctului, accentuează integritatea lor, exceptând situațiile în care acestea au fost intenționat sau accidental distruse. „Supraviețuirea" lor morfologică poate fi unul dintre mesajele care, probabil, exced scopul funerar, dar care confirmă transcendența corporealității tocmai prin descoperirea lor arheologică.

Paleoantropologul Douglass W. Bailey susține că „Figurinele sunt reprezentări. Fiecare act de reprezentare este o interpretare a realității sau, mai probabil, fiecare act este un element, în cadrul multor construcții, ale uneia dintre multele realități. Fiecare act de reprezentare este o afirmație (intenționată sau întâmplătoare, conștientă sau subconștientă), care interpretează o realitate prin limbajul specific unui anumit mediu de comunicare. Fiecare act de reprezentare are potențialul de a influența un privitor într-un mod diferit, particular și distinct"[12].

Prin depășirea limitelor percepției conștiente, efectul figurinelor asupra privitorului intră în sfera simbolului. Sculptura antropomorfă nu reprezintă doar un semn sau un sistem de semne, ci constituie un simbol în sensul propriu al cuvântului, cu un dinamism subiectiv ce exercită o atracție puternică asupra individului, fiind un produs spontan al psihicului arhetipal[13].

Măsurători aplicate unor figurine egiptene din perioada predinastică

Ryna Ordynat arată că, în cazul cimitirelor egiptene predinastice, funcția figurinelor la înmormântările bărbaților și ale femeilor sunt asemănătoare, adică prezența acestor obiecte antropomorfe nu se baza pe sexul defunctului și nu poate fi asociat cu statutul social al acestuia, iar plasarea și diversitatea reprezentărilor sugerează, printre altele, un rol apotropaic al acestora[14]. Întrucât încercările de interpretare a figurinelor rămân echivoce prin caracterul lor ambiguu și generalizator[15], în ciuda metodelor și tehnologiilor performante aplicate de specialiștii în

[11] Svend Hansen, "Neolithic Sculpture. Some Remarks on an Old Problem", în *The Archaeology of Cult and Religion*, Archaeolingua, Budapest, 2001, p. 37–45.

[12] Douglass W. Bailey, Cap. 12. "Corporeality, and the Origins of the Gendered Body", în *A Companion to Gender Prehistory*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2013, p. 244–264.

[13] Edward F. Edinger, *Ego și arhetip. Individuarea și funcția religioasă a psihicului*, Editura Nemira, București, 2014, p. 160.

[14] Ryna Ordynat*, Egyptian Predynastic Anthropomorphic Objects A Study of Their Function and Significance in Predynastic Burial Customs*, Archaeopress and R Ordynat, Oxford, 2018, p. 21–57.

[15] Ca exemplificare, concluziile cercetărilor Rynei Ordynat și Stephen Savage sunt sensibil asemănătoare, generalizatoare și confirmă, în mare măsură, opinii deja cunoscute.
S. H. Savage, "The Status of Women in Predynastic Egypt as Revealed Through Mortuary

arheologie/paleoantropologie, studiul de față urmărește doar considerentele comparative ce rezultă în urma analogiei antropometrice.

Sculptată din caninul inferior al unui hipopotam, statueta feminină din *Figura 1*[16] (vezi planșa) este una dintre cele mai vechi reprezentări tridimensionale ale formei umane din Egipt. A fost găsită într-un mormânt al culturii Badari, cea mai veche societate agrară de pe Valea Nilului.

Incizia adâncă a ochilor și pupilele găurite indică o posibilă umplere inițială cu pastă colorată. De asemenea, perforarea a fost folosită pentru a marca nările în nasul proeminent, mameloanele la extremitățile sânilor și gropițele lombare la baza spatelui, o caracteristică exclusivă a anatomiei feminine[17]. Triunghiul pubian este ferm delimitat prin contur, cu incizii când orizontale, când vertical convergente spre vulvă. Contrar atenției acordate acestor detalii, brațele se unesc cu bazinul în mod schematic, iar membrele inferioare sunt redate minimal. Capul, nasul și ochii sunt disproporționat de mari, dar întreaga siluetă a fost bine sculptată și apoi lustruită cu mare grijă. Modelarea dovedește abilități tehnice remarcabile pentru această perioadă timpurie a istoriei Egiptului, iar prezența sa oferă unele dintre primele indicii privitoare la obiceiurile și credințele funerare.

Măsurarea antropometrică semnalează două abateri de aur evidente: capul reprezintă segmentul întreg față de majorul corespondentului biologic, iar vârful inferior al triunghiului pubian, respectiv echivalentul anatomic al centrului de simetrie izometrică, indică raportul invers al centrului de simetrie biometrică.

Deși apartenența acestei statuete oscilează între culturile Badari și Nagada I, în accepția unor specialiști, se observă că abaterile de aur din *Figura 2*[18] (vezi planșa) coincid cu cele din *Figura 1*. Formele sunt mai rafinate, brațele articulate apar bine definite, iar podoaba capilară conturează elegant silueta. Doar ochii mari, cu incizii adânci amintesc de figurina anterioară, la care au fost adăugate sprâncene cu aceeași fermitate.

La statueta din *Figura 3*[19] (vezi planșa), stilistica plastică și morfologia sunt surprinzător de asemănătoare, iar apartenența la cultura Nagada este indubitabilă. Reiterarea celor două abateri de aur este completată de o a treia: ombilicul indică centrul de simetrie izometrică, și nu cel de simetrie biometrică semnalat de reperul biologic.

Aceleași trei abateri de aur se regăsesc și în cazul sculpturii din fildeș măsurată în *Figura 4*[20] (vezi planșa), cu deosebirea că morfologia corpului este schimbată, capul apare lățit, ambele brațe lipsesc, iar triunghiul pubian nu indică la fel de precis inversul centrului de simetrie biometrică.

Analysis", în *Reading the Body: Representations and Remains in Archaeological Record*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2000, p. 77-94.

[16] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 1 accesată la data de 22.01.2023.

[17] https://britishmuseum.withgoogle.com/object/ivory-figure-of-a-woman-with-incised-features, accesat la data de 22.01.2023.

[18] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 2 accesată la data de 22.01.2023.

[19] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 3 accesată la data de 22.01.2023.

[20] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 4 accesată la data de 22.01.2023.

Figura 5[21] (vezi planșa) supune atenției o stilizare superioară și o corectă proporționare a capului. Executată din os de crocodil, figurina conține doar cele două abateri de aur din partea inferioară, mai exact, plasarea la cota simetriei izometrice a ombilicului și situarea pubisului la nivelul inversat al centrului de simetrie biometrică.

Piesa de fildeș din *Figura 6*[22] (vezi planșa) a fost modelată cu minuțiozitate și un deosebit simț al proporțiilor. Ombilicul și triunghiul pubian sunt corect poziționate, iar capul este ușor supradimensionat. Găurile fine ce marchează pubisul și cele două orbite denotă o tehnologie avansată pentru acele vremuri.

Goliciunea și organele genitale accentuate ale acestor figurine au conturat, inițial, ipoteza conform căreia, prin plasarea lor în mormânt, ele îndeplinau funcția de concubine ale defuncților în viața de apoi. Însă micile nuduri nu au fost găsite exclusiv în preajma bărbaților înhumați, ci și a femeilor și a copiilor, ceea ce sugerează că scopul lor a fost, de fapt, generic. Actualmente, se presupune că prezența lor avea să ofere un sprijin magic renașterii și regenerării decedatului[23].

Poate cea mai impresionantă statuetă din cultura Nagada este supusă măsurătorilor în *Figura 7*[24] (vezi planșa). Ochii mari și izbitori sunt încrustați cu lapis lazuli. Utilizarea acestui material rar dovedește că rețeaua comercială era extinsă până în Orientul Apropiat, încă din acele vremuri, întrucât cele mai apropiate cariere de lapis lazuli se găsesc doar pe teritoriul actual al Afganistanului[25]. Nudul sculptat din os are capul mărit conform abaterii de aur, iar ombilicul și pubisul sunt plasate sub cotele echivalentului anatomic.

Reprezentarea din *Figura 8*[26] are vădite asemănări morfologice cu piesele din *Figurile 2*, *3* și *7*, de la poziția brațelor și a picioarelor la proporția capului și configurația părului. În privința cotelor antropometrice, figurina nu se diferențiază semnificativ față de cazul anterior.

Capitala Egiptului de Sus era la Nekhen (Hieraconpolis), în perioada protodinastică (3300 – 3000 î.Hr.). Aici, a fost descoperit prețiosul nud din lapis lazuli măsurat antropometric în *Figura 9*[27]. Deși postura erectă a corpului este aceeași, configurația capului și lipsa taliei feminine deosebesc această lucrare de restul figurinelor predinastice.

Figura 10[28] prezintă o statuetă aparte, proporțiile sale fiind, în mod evident, ale unei femei pitice. Extinsul triunghi pubian este evidențiat prin aceleași găuri fine, la o cotă verticală egală cu majorul din segmentul întreg dat de echivalentul genital. Augmentarea superioară conține măsura unei duble abateri de aur: capul nudului viu reprezintă minorul față de segmentul întreg corespunzător nudului plastic.

[21] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 5 accesată la data de 22.01.2023.
[22] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 6 accesată la data de 22.01.2023.
[23] https://archaicwonder.tumblr.com/post/111511992118/naqada-bone-figure-of-a-woman-upper-egypt-early, accesat la data de 22.01.2023.
[24] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 7 accesată la data de 22.01.2023.
[25] https://archaicwonder.tumblr.com/post/111511992118/naqada-bone-figure-of-a-woman-upper-egypt-early, accesat la data de 22.01.2023.
[26] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 8 accesată la data de 22.01.2023.
[27] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 9 accesată la data de 22.01.2023.
[28] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 10 accesată la data de 22.01.2023.

Piesa din *Figura 11*[29] a fost dezgropată în străvechiul oraș Abydos. Degradarea pronunțată a statuetei permite doar constatarea unei supradimensionări ușoare a capului și o plasare corectă a pubisului.

La statueta din fildeș juxtapusă în *Figura 12*[30], se constată o proporționare corectă a capului și o situare mai joasă a zonei genitale.

Figurinelor predinastice sunt realizate, în marea lor majoritate, din fildeș și os, dar există și excepții. În *Figura 13*[31], este analizată antropometric o asemenea reprezentare din lut, care s-a păstrat intactă. Ceea ce surprinde este capul teșit al femeii modelate, însă tocmai această intervenție permite configurației de ansamblu să se încadreze perfect în cotele etalonului uman. Astfel, înălțimea capului devine corectă, iar ombilicul corespunde centrului de simetrie biometrică, respectiv pubisul, centrului de simetrie izometrică. Nici în acest caz nu se identifică vreo abatere de aur.

O altă statuetă din teracotă este prezentată în *Figura 14*[32] (vezi planșa). A fost dezgropată la el-Ma'mariya și reprezintă o femeie cu chip de pasăre, având brațele ridicate. Este vopsită cu roșu în partea superioară și cu alb în cea inferioară. Dacă interpretarea lui Yosef Garfinkel este corectă, gestul are o semnificație coregrafică, iar brațele înălțate pot sugera aripile în zbor ale unei divinități necunoscute, sau coarnele zeiței Hathor[33]. Măsurătoarea indică o configurare realistă a trunchiului și a picioarelor. Capul înzestrat cu cioc este micșorat printr-o abatere de aur, de vreme ce înălțimea acestuia constitue majorul față de segmentul întreg al etalonului biologic.

Morfologia reprezentării masculine din *Figura 15*[34] (vezi planșa) este similară. Personajul cu cioc nu are brațele ridicate la aceeași înălțime, dar gestul se înscrie în același registru, culorile sunt la fel dispuse pe corp, iar înălțimea capului este redusă exact în limitele aceleiași abateri de aur ca în cazul precedent. Teaca falusului[35] are dimensiunea cuprinsă între centrul de simetrie biometrică și raportul inversat al acestuia.

Dacă ridicarea amplă a brațelor inspiră valențe simbolice în cazul feminin, este de presupus că gestul atenuat al bărbatului de a executa o mișcare asemănătoare are, la rândul său, o anumită semnificație. Supoziția conform căreia figurina feminină reprezintă o zeitate implică aceeași calitate divină a bărbatului, însă ideea că acest personaj masculin cu cioc ar fi o reprezentare timpurie a lui Horus, rămâne o simplă speculație[36].

Bărbatul – pasăre din *Figura 16*[37] face parte din același scenariu mitologic.

[29] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 11 accesată la data de 22.01.2023.
[30] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 12 accesată la data de 22.01.2023.
[31] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 13 accesată la data de 22.01.2023.
[32] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 14 accesată la data de 22.01.2023.
[33] Yosef Garfinkel, "Dancing or Fighting? A Recently Discovered Predynastic Scene from Abydos, Egypt", în *Cambridge Archaeological Journal*, 2001, p. 241–254.
[34] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 15 accesată la data de 22.01.2023.
[35] Elementul alungit din zona pelviană a reprezentărilor masculine predinastice are diverse interpretări: organ genital bărbătesc sau teacă a falusului, buzdugan atârnat în jurul mijlocului, pânză. *Ibidem*, p 251.
[36] Diane Leeman, *The Dancing Goddess of Ancient Egypt*, p. 14-15, https://www.academia.edu/42513565/The_Dancing_Goddess_of_Ancient_Egypt accesat la data de 22.01.2023.
[37] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 16 accesată la data de 22.01.2023.

Măsurătorile arată că prima abatere de aur este indicată de incizia brâului aflată exact în dreptul simetriei izometrice, a doua abatere de aur constă în protuberanța genitală la nivelul inversat al centrului de simetrie biometrică. Proporțiile capului sunt respectate în ciuda configurației sale.

Statuetele itifalice din *Figurile 17*[38] și *18*[39] evidențiază plasarea relativ normală a pubisului și dimensionarea corectă a capului. În primul caz, falusul indică ascendent centrul de simetrie biometrică, iar în al doilea caz, inversul centrului de simetrie biometrică este semnalat genital în mod descendent.

Proporțiile bărbatului redat în *Figura 19*[40] sunt oarecum similare: înălțimea capului corespunde cu cea a nudului de referință, și teaca sexului pornește de la același raport inversat al centrului de simetrie biometrică, depășind cota centrului de simetrie izometrică. Se pare că orbitele au fost cândva umplute cu un material diferit[41].

Statueta analizată în *Figura 20*[42] a fost realizată din fildeș de hipopotam. Cavitatea din vârful capului indică posibilitatea ca reprezentarea să fi fost dotată cu podoabă capilară artizanală sau naturală[43]. A fost descoperită într-un mormânt din situl Hierakonpolis, aflat în regiunea Kom al-Ahmar, între Luxor și Aswan. Figura bărboasă are proporții relativ normale, cu un cap mai proeminent și o teacă genitală orientată ascendent.

Una dintre cele mai bogate surse de informații despre Egiptul de Jos a fost excavată în situl Tell el-Farkha. Civilizația protodinastică și-a atins aici apogeul. În anul 2006, arheologii au descoperit două figurine masculine, una de 57 cm, cealaltă de 30 cm, acoperite cu folie de aur și ornate cu incrustații de lapis lazuli în jurul ochilor[44].

Prima statuetă este măsurată comparativ în *Figura 21*[45]. Se observă doar o ușoară supradimensionare a capului și o teacă genitală prelungită, purtată în zona pelviană superioară.

A doua piesă are proporțiile și mai apropiate de reperul biologic, similitudinile artizanale cu prima reprezentare fiind evidente. În *Figura 22*[46], se poate constata corectarea dimensională a capului.

Figura 23[47] prezintă o lucrare antropomorfă din fildeș, cu două abateri de aur: ombilicul semnalează centrul de simetrie izometrică, și nu cel de simetrie biometrică, iar pubisul marchează inversul raportului de aur.

Sculptura din *Figura 24*[48] amintește de proporțiile *Figurii 19*. Corpul este la fel alungit și capul are înălțimea corespunzătoare. Deosebirea constă în teaca

[38] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 17 accesată la data de 22.01.2023.
[39] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 18 accesată la data de 22.01.2023.
[40] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 19 accesată la data de 22.01.2023.
[41] https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/3360, accesată la data de 22.01.2023.
[42] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 20 accesată la data de 22.01.2023.
[43] Liam McNamara, Assistant Keeper for Ancient Egypt and Sudan, Ashmolean Museum, University of Oxford, "The Ivory Statuette from HK6 Tomb 72", în *Nekhem News*, Vol. 26, 2014, p. 7.
[44] Alice Stevenson, "The Egyptian Predynastic and State Formation", în *Journal of Archaeological Research*, Nr. 24, 2016, p. 447.
[45] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 21 accesată la data de 22.01.2023.
[46] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 22 accesată la data de 22.01.2023.
[47] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 23 accesată la data de 22.01.2023.
[48] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 24 accesată la data de 22.01.2023.

genitală plasată central, la distanță egală față de raportul de aur și de valoarea inversată a acestuia. Piesa din fildeș are o înălțime de 34 cm și a fost descoperită în anul 1911, la Mahasna, lângă Abydos. Ochii sunt realizați din mărgele cilindrice de steatit glazurat albastru[49].

Piesa din lut măsurată comparativ în *Figura 25*[50] (vezi planșa) evidențiază două abateri de aur: capul reprezintă segmentul întreg față de majorul dat de nudul de referință, iar protuberanța genitală semnalează inversul centrului de simetrie biometrică.

Nanismul este adesea prezent în rândul figurinelor ce populează necropolele predinastice. Departe de a fi considerată o deficiență, statura scundă și proporțiile neobișnuite confereau piticilor puteri divine de bun augur.[51]

O asemenea statuetă feminină este redată în *Figura 26*[52] (vezi planșa), unde se recunoaște ușor configurația corporală specifică acondroplaziei. Surprinzătoare este măsura dublei abateri de aur utilizată la supradimensionarea capului, întrucât aceasta amintește de *Figura 10* cu exact aceeași disproporție. Capul modelat reprezintă segmentul întreg, în timp ce echivalentul etalonului nud, doar minorul. Deosebirea constă în faptul că reducerea proporției la nivelul picioarelor este, în acest caz, complementară celei superioare, în sensul că membrele inferioare sculptate sunt micșorate cu măsura aceleiași duble abateri de aur.

Figura 27[53] (vezi planșa) prezintă situația antropometrică a unui personaj pitic masculin. Faptul că augumentarea capului confirmă regula dublei abateri de aur, sugerează ipoteza unei norme estetice. În plus, subdimensionarea picioarelor păstrează abaterea de aur identificată la femeia pitică din *Figura 10*.

Concluzii

Numărul restrâns al figurinelor badariene nu permite o comparație concluzivă în raport cu piesele antropomorfe Nagada, însă măsurătorile inițiale ale studiului arată, în mod evident, influența reciprocă a celor două culturi. Primele patru cazuri prezintă, fiecare în parte, câte două abateri de aur comune, ceea ce face puțin probabil rezultatul simplelor coincidențe.

În cadrul culturii Nagada, se observă o largă diversitate stilistică și morfologică. Cele trei faze temporale nu justifică acest registru plastic eterogen, ceea ce indică o activitate artizanală intuitivă, în care antropometria proporțiilor este adesea imitativă, fără a urmări direcțiile unui canon estetic prestabilit. Materialele și tehnicile de modelare constituie singurele elemente comune, fiind transmise de la o generație la alta fără întreruperi semnificative. Difuziunea culturii

[49] Liam McNamara, *op. cit*., p. 7.
[50] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 25 accesată la data de 22.01.2023.
[51] Amaka Offiah, Christine M. Hall, "The radiologic diagnosis of skeletal dysplasias: past, present and future", în *Pediatric Radiology*, Nr. 50, 2020, p.1650–1651.
https://www.researchgate.net/figure/Skeletal-dysplasias-through-the-ages-a-Figures-of-male-left-and-female-right-dwarfs_fig1_345220639, accesată la data de 22.01.2023.
[52] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 26 accesată la data de 22.01.2023.
[53] https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/, Figura 27 accesată la data de 22.01.2023.

Nagada este evidențiată și de modul în care valențele arhetipale ale abaterilor de aur badariene sunt treptat înlocuite de proporționalitatea anatomică. De-a lungul secolelor, variațiile antropometrice scad astfel încât, în perioada protodinastică (Nagada III), concordanțele cu reperul biologic devin tot mai frecvente. Această evoluție se poate observa mai ușor la statuetele masculine, unde înălțimea capului și plasarea pubisului respectă echivalența biologică în majoritatea cazurilor. Ponderea figurinelor masculine crește treptat, în cadrul culturii Nagada, pornind de la neoliticul badarian care, practic, nu conține asemenea reprezentări.

Remarcabilă este colecția ceramică de la el-Ma'mariya, ce reprezintă omul-pasăre. Dacă identitatea acestor ființe fantastice nu ar implica femei și bărbați deopotrivă, ar putea fi decriptată ca o prefigurare a zeului Horus, întrucât capul de pasăre aparține, foarte probabil, unei specii răpitoare. Dincolo de riscurile unei speculații, ipoteza nu poate fi exclusă până la proba contrarie.

Abaterile de aur idenificate la figurinele personajelor marcate de nanism sunt semnificative prin recurența lor. În măsura în care aceste disproporții se vor regăsi la personajele pitice din perioadele dinastice, poate constitui premisa unui ipotetic canon estetic ce conexează preistoria la istoria vechiului Egipt.

De asemenea, se constată o relativă creștere dimensională a statuetelor, astfel încât cele mai mari reprezentări se dovedesc a fi și cele mai prețioase: figurinele acoperite cu folie de aur din situl Tell el-Farkha. Din perspectiva hermeneuticii limbajului plastic, tendința de a reda tot mai fidel proporțiile anatomice și de a crește valoarea piesei ce evocă personalitatea defunctului, poate fi interpretată ca o anticipare a mumiilor aurite din perioada faraonilor.

Studiile privitoare la preistoria Egiptului, ce vor continua valorificarea culturii materiale iconografice, în general, și analizarea figurinelor funerare antropomorfe, în particular, vor fi de o importanță deosebită pentru a oferi o imagine mai clară a relațiilor dintre culturile predinastice și influența acestora asupra culturii dinastice.

Bibliografie / Bibliography:

Bailey, Douglass W., Cap. 12. "Corporeality, and the Origins of the Gendered Body", în *A Companion to Gender Prehistory*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2013.

Bronton, Guy; Gertrude Caton-Thomson, Gertrude, *The Badarian Civilisation and Predinastic Remains Near Badari*, British School of Archaeology in Egypt, University College, London, 1928.

Caneva, Isabella; Frangipane, Marcella Frangipane; Palmieri, Alba, "Predynastic Egypt: new data from Maadi", în *The African Archaeological Review*, Nr. 5/1987.

Edinger, Edward F., *Ego și arhetip. Individuarea și funcția religioasă a psihicului*, Editura Nemira, București, 2014.

Garfinkel, Yosef, "Dancing or Fighting? A Recently Discovered Predynastic Scene from Abydos, Egypt", în *Cambridge Archaeological Journal*, 2001.

Hansen, Svend, "Neolithic Sculpture. Some Remarks on an Old Problem", în *The Archaeology of Cult and Religion*, Archaeolingua, Budapest, 2001.

McNamara, Liam, Assistant Keeper for Ancient Egypt and Sudan, Ashmo-

lean Museum, University of Oxford, "The Ivory Statuette from HK6 Tomb 72", în *Nekhem News*, Vol. 26, 2014.

Ordynat Ryna*, Egyptian Predynastic Anthropomorphic Objects A Study of Their Function and Significance in Predynastic Burial Customs*, Archaeopress and R Ordynat, Oxford, 2018.

Savage, S. H., "The Status of Women in Predynastic Egypt as Revealed Through Mortuary Analysis", în *Reading the Body: Representations and Remains in Archaeological Record*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2000.

Stănese, Radu, *Introducere în antropometria comparată*, Editura ULBS, Sibiu, 2014.

Stănese, Radu, „Identificarea abaterii de aur în antropometria personajelor de desene animate și a mascotelor de brand", în *Saeculum*, nr. 2(54)/2022, Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu.

Stevenson, Alice, "The Egyptian Predynastic and State Formation", în *Journal of Archaeological Research*, Nr. 24, 2016.

Tristant, Yann; Midant-Reynes, Béatrix, "The Predynastic Cultures of the Nile Delta", în *Before the Pyramids: The Origins of Egyptian Civilization*, The Oriental Institute of the University of Chicago, 2011.

***Webliografie / Webliography*:**

Jones, Jana; Higham, Thomas F. G.; Oldfield, Ron; O'Connor, Terry P.; Buckley, Stephen A.; *Evidence for Prehistoric Origins of Egyptian Mummification in Late Neolithic Burials,*

https://www.researchgate.net/publication/264798759_Evidence_for_Prehistoric_Origins_of_Egyptian_Mummification_in_Late_Neolithic_Burials

Leeman, Diane, *The Dancing Goddess of Ancient Egypt*,

https://www.academia.edu/42513565/The_Dancing_Goddess_of_Ancient_Egypt

Lucas, A., *Ancient Egyptian Materials and Industries,* 3rd ed. London: Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1959, https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.69404/page/n361/mode/2up

Offiah, Amaka; Hall Christine M., "The radiologic diagnosis of skeletal dysplasias: past, present and future", în *Pediatric Radiology*, Nr. 50, 2020.

https://www.researchgate.net/figure/Skeletal-dysplasias-through-the-ages-a-Figures-of-male-left-and-female-right-dwarfs_fig1_345220639

Pink, Sarah, "The future of sensory anthropology/the anthropology of the senses", în *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, European Association of Social Anthropologists, 2010,

https://monoskop.org/images/5/54/Pink_Sarah_2010_The_Future_of_Sensory_Anthropology_The_Anthropology_of_the_Senses.pdf

Tassie, Geoffrey J.; van Wetering, Joris, "The history and research of the Naqada region collection", în *Egyptian & Egyptological Documents, Archives, Libraries*, Proceedings of the International Conference, London, 20-21 May, 2013, Nr. 4, 2013/2014,

https://www.researchgate.net/publication/314217319_The_history_and_research_of_the_Naqada_region_collection

Vorster, Lambert, *The Badarian culture of ancient Egypt in context: critical evaluation*, University of South Africa, 2016,

https://archaicwonder.tumblr.com/post/111511992118/naqada-bone-figure-of-a-woman-upper-egypt-early,

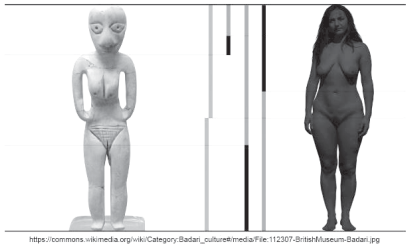
https://britishmuseum.withgoogle.com/object/ivory-figure-of-a-woman-with-incised-features

https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/3360

https://studioimagic.ro/2021/03/30/abaterea-de-aur/

https://uir.unisa.ac.za/handle/10500/21941

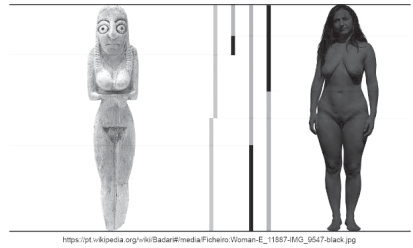
Planșe



https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Badari_culture#/media/File:112307-BritishMuseum-Badari.jpg

Figurină feminină din fildeș
Cultura Badari
Egipt
4400 - 3900 î.Hr.

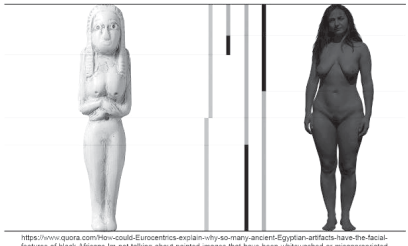
Figura 1



https://pt.wikipedia.org/wiki/Badari#/media/Ficheiro:Woman-E_11887-IMG_9547-black.jpg

Figurină feminină din fildeș
Cultura Badari
Egipt
4400 - 3900 î.Hr.

Figura 2



https://www.quora.com/How-could-Eurocentrics-explain-why-so-many-ancient-Egyptian-artifacts-have-the-facial-features-of-black-Africans-Im-not-talking-about-painted-images-that-have-been-whitewashed-or-misappropriated

Figurină feminină din fildeș
Cultura Nagada
Egipt
3800 - 3150 î.Hr.

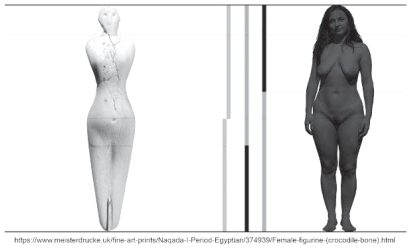
Figura 3



https://www.christies.com/lot/lot-2063366?dp_breadcrumb=back&intObjectID=2063366&from=salessummary&lid=1

Figurină feminină din fildeș
Cultura Nagada
Egipt
4000 - 3000 î.Hr.

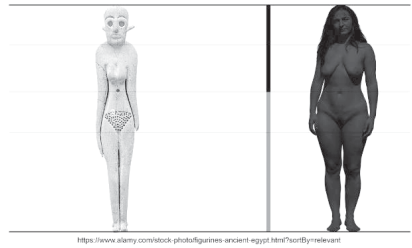
Figura 4



https://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/Naqada-I-Period-Egyptian/374939/Female-figurine-(crocodile-bone).html

Figurină feminină din os
Cultura Nagada
Egipt
4000 - 3500 î.Hr.

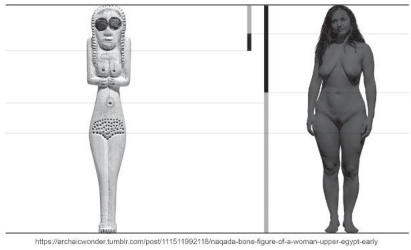
Figura 5



https://www.alamy.com/stock-photo/figurines-ancient-egypt.html?sortBy=relevant

Figurină feminină din fildeș
Cultura Nagada
Egipt
3900 - 3300 î.Hr.

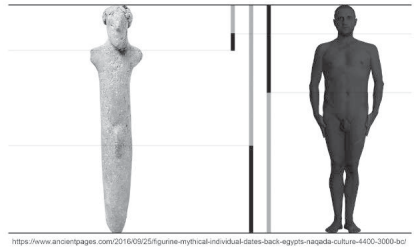
Figura 6



https://archaicwonder.tumblr.com/post/111511992116/nagada-bone-figure-of-a-woman-upper-egypt-early

Figurină feminină din os
Cultura Nagada
Egipt
4000 - 3600 î.Hr.

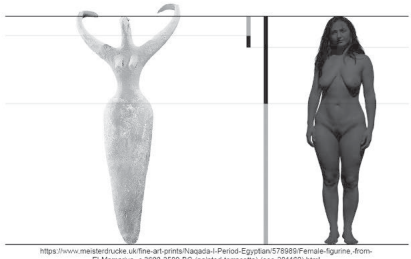
Figura 7



https://www.ancientpages.com/2016/09/25/figurine-mythical-individual-dates-back-egypts-naqada-culture-4400-3000-bc/

Figurină masculină din lut
Cultura Nagada
Egipt
3800 - 3650 î.Hr.

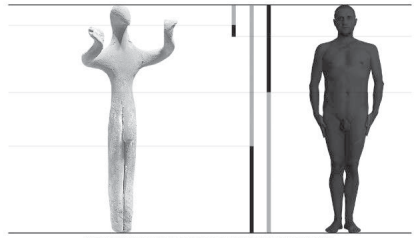
Figura 25



https://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/Nagada-I-Period-Egyptian/578989/Female-figurine,-from-El-Mamariya-c.3600-3500-BC-(painted-terracotta)-(see-201160).html

Figurină feminină din teracotă
Cultura Nagada
Egipt
3600 - 3500 î.Hr.

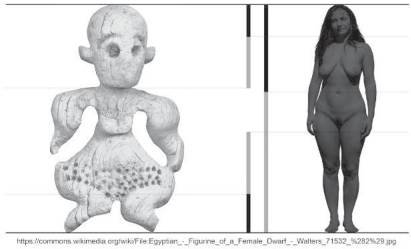
Figura 14



http://www.berkshirefinearts.com/04-19-2012_dawn-of-civilization-egypt.htm

Figurina masculină din lut
Cultura Nagada
Egipt
3650 - 3450 î.Hr.

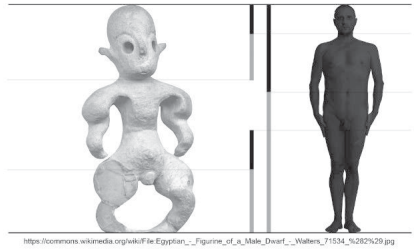
Figura 15



https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Egyptian_-_Figurine_of_a_Female_Dwarf_-_Walters_71532_%282%29.jpg

Figurina unei femei pitice din fildeș de hipopotam
Cultura Nagada
Egipt
3500 î.Hr.

Figura 26



https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Egyptian_-_Figurine_of_a_Male_Dwarf_-_Walters_71534_%282%29.jpg

Figurina unui bărbat pitic din fildeș de hipopotam
Cultura Nagada
Egipt
3200 î.Hr.

Figura 27